

POLOŽAJ RIJEKE TELAVIJA I PITANJE JAPODSKOG PRIMORJA

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 939.87:930.22
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1988-03-18

Položaj rijeke koju Plinije Stariji naziva *Telavium*, a Ptolemej *Tedanios*, predmetom je stare kontroverze koja se povezuje s pitanjem prisustva Japoda na obali Kvarnerskog zaljeva. Dio antičkih autora ovu obalu pripisuju isključivo Liburnima ili manjim cjelinama (Hekatej i kasniji pisci koji se oslanjaju na tradiciju). Drugi antički pisci, napose Strabon i neki od Plinijevih izvora, znaju za Japode na obali; Plinije navodi da je Telavij granica Japudije (prema Liburniji, *Nat. hist.* 3, 140). Prema Ptolomeju (2,16, 2) Telavij se nalazi između Lopsike (Jurjevo, južno od Senja) i Ortope (Starigrad k/S ili Stinica). Plinijevo mjesto možemo razumjeti samo na jedan način: analiza konteksta pokazuje samo to da se Telavij nalazi između Raše (Arsia) i Nina (Aenona). Nema filoloških razloga da se posumnja ni u točnost Ptolemejeva podatka; Plinije i Ptolemej ne proturječe jedan drugome. Analizirajući geografske, ekološke i kulturne elemente, mnogo je vjerojatnije da je Telavij izvor Zrnovnica južno od Jurjeva negoli Zrnovnica. U tome kao i u dobrom dijelu rekonstrukcije povijesnih prilika suvremena saznanja idu u prilog tezama A. Degrassija. Čini se da su se do 5/4. st. pr. n. e. mala *ethne* oko Kvarnera objedinila pod imenom Liburna i pod vodstvom Jarlasina (napadaju Pharos, usp. *CIG* II 1837 c). Tokom 3. st. savez Japoda prodire na zapad (Kvarner, juž. Slovenija) te pokorava primorske Liburne; zacijelo tada nastaje granica na Zrnovnici (odn. blizu nje). Krajem 2. i poč. 1. st. Rimljani lome japodsku moć. Moguće je da je do općina između Raše (Arsia) i Telavija zadržavši liburnski etnički značaj pomogao Rimljanima i tada stekao povlašten položaj (Alutae, Flanates, Lopsi, Curiclae, Fulfinates; Plinije, *Nat. hist.* 3, 139). Autor posebno ističe činjenicu da se područje japodske dominacije ne poklapa s etničkim japodskim područjem.

Identifikacija rijeke koju Plinije zove Telavijem (kod Ptolomeja *Tedanij*) staro je pitanje čije značenje uvelike izlazi iz okvira same topografije. Napomenuvši da na toj rijeci završava Japudija Plinije, jedini među antičkim autorima, ukazuje na mjesto na kojem su, barem neko vrijeme, graničile Liburnija i Japudija. Raspravljajući o smještaju Telavija stoga moramo voditi računa i o tome da je sam spomen te rijeke u antičkoj geografskoj (ako ne i historiografskoj) književnosti mogao biti u čvrstoj vezi s graničnim značenjem ovoga toka: to nas vodi k bitno široj problematici odnosa Japoda i Liburna uopće, odnosno traženju povijesnoga konteksta ovog njihova razgraničenja.

Ta okolnost nije dobila odgovarajuće mjesto u dosadašnjim razmatranjima. Danas općenito preovlađuje mišljenje da u Telaviju valja gledati rijeku Zrmanju. U novije vrijeme je pitanje iznova pretresao M. Kozličić, zaokupljen mogućnošću verifikacije predloženih solucija kroz analizu Ptolemejeve kartografije i usporedbe s podacima drugih antičkih pisaca koji se bave istočnim Jadranom i donose dužine pojedinih odsjeka njegove obale. Njegovo je mišljenje da se izjednačavanje Telavija sa Zrmanjom može obraniti.¹ Valja međutim istaknuti da argumenti na kojima počiva hipoteza prema kojoj je Telavij kratki tok Zrnovnice pod Velebitom, 3 km južno od Jurjeva, ni spomenutim razmatranjem nisu obenaženi. Stoviše, moglo bi se kazati da ova hipoteza, najjelovitije prikazana u poznatom Degrassijevu radu posvećenom granicama Japudije, u svjetlosti novijih istraživanja i saznanja stoji danas prilično čvrsto.²

Ovaj je prilog ponajprije posvećen analizi izvora, jer mi se čini da neki njihovi aspekti nisu cjelovito sagledani ni vrednovani, posebno u duhu uvodne napomene. Na ovom mjestu se osvrćem na širi povijesni odnosno arheološki kontekst sumarno ili koliko je neophodno; niz pojava i okolnosti dovoljno je obrađen i poznat, dok bi pojedini detalji zahtijevali opširnije osvrte i obrazlaganja, što rado ostavljam za drugu priliku.

I.

Polazimo od Plinijeva teksta koji cjelovito citiram, nastojeći obuhvatiti sve bitne elemente ispitivanja (*Nat. hist.* 3, 21, 139—140):³

Arslae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium... Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIII ex quibus Laqnienses, Stulpinos, Bunnistas, Olbonenses nominare non pigeat. Ius Italicum habent eo conventu Alutae, Flanates a quibus sinus nominatur, Lopsi, Varvarini, Inmunesque Asseriales, et ex insulis Fertinates, Curictae. (140) Cetero per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tassalica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argynnum, Corinium, Aenona, civitas Pasini, flumen Telavium quo finitur Iapudica. Insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Cissa, Fortunata. Rursum in continente colonia Iader quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XLIII ostium Titii fluminis.

¹ M. Kozličić, »Ptolemejevo viđenje istočne obale Jadrana«, *Vj. arh. hist. dalm.*, 74, 1980, str. 103 i d.; Isti, »Ušće rijeke Tedanija (Ptol. II 16, 2)«, *Senjski zbornik*, 9, 1981—1982 (1982), str. 15 i d. (dalje: M. Kozličić, »Ušće rijeke Tedanija«).

² A. Degrassi, »Ricerche sui limiti della Giapudica«, *Archeografo triestino*, III ser., 15, 1929—1930, str. 261 i d. (dalje: A. Degrassi, »Ricerche sui limiti«).

³ Tekst prema izdanju D. Detlefsena: *Die geographische Bücher (II, 242 — VI Schluss) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus*. Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, Berlin, 1904, str. 40—41.

Temeljni rukopisi imaju odreda *telaulum* (AE²DR), što je još Tomaschek ispravio u *Telavium*, imajući u vidu Ptolomejev *Tēdanius* (Geogr. 2, 16, 2: *Tēdaniou potamoū*).⁴ Zamjenu slova nije teško zamisliti, kao ni deformaciju u dočetu (usp. Ptol. Geogr. 2, 16, 3: *Sikoūn* prema Plin. Nat. hist. 3, 141: *Siculi*).

U citiranom tekstu za ovu je raspravu relevantno još pitanje »Portunate« iz popisa otoka s gradovima. Slijedeći bolje rukopise ovaj je lik zadržao Tomaschek, a njega se drži većina suvremenih autora. Postoji međutim i rukopisna predaja *portunota* (rukopisi D i R): povezavši ovo kao oznaku prethodnoga otoka tj. Paga, moglo bi se čitati: *Cissa, portu nota*. Ovakvim je oznakama Plinije mnogo puta »prošarao« svoje duge popise, a ovaj primjer ima i doslovnu analogiju na drugom mjestu Plinijeve djela.⁵ Nama je ovdje, kako ćemo pokazati, prilično važno pokazati da Plinijev popis završava s otokom Pagom (*Cissa*).

Vratimo se sada samom tekstu. U citiranom prikazu skardonitanskog konventa Plinije navodi tko su sve stanovnici toga područja, napose nabrajajući njihove općine. Riješivši se Japoda jednim spomenom te dijela Liburna okupljenih u 14 neznatnih općina (*civitates*), od kojih je poimence naveo samo četiri, Plinije nastavlja navodeći dvije skupine povlaštenih općina (*ius Italicum, immunitas*). Potom Plinije mijenja način izlaganja, uzimajući za osnovu zemljopisni raspored, s jedne strane je tomu nedvojbeno uzrokom potreba da čitaocu jasno i sustavno izloži raspored gradova duž razvedene liburnske obale i na otocima pred tom obalom, s druge pak i činjenica da je raspolagao dovoljno iscrpnim izvorima koji su ga na takav korak potakli.

Navodeći da iznosi redom *oppida per oram*, Plinije kreće od Nesakcija (posljednji *oppidum* u Istriji) te niže redom gradove od Raše do Nina (*Aenona*). Ne ostajući na tome Plinije još pridomeće općinu Pasina te rijeku Telavij s kojom završava Japudija.

U nastavku izlaganja Plinije donosi otoke na kojima su gradovi te se vraća na kopno tamo gdje se prethodno bio zaustavio, prikazavši sada obalu od Zadra (*colonia Iader*) do ušća Krke, odnosno Skardone (3, 141).

Ovako shvaćeno Plinijevo izlaganje čini se metodološki ispravnim jer se u potpunosti slijede autorove poprilično jasne odrednice. Većina autora koji su isti tekst analizirali i tumačili, nažalost, uporno su upravo u geografskom dijelu prikaza Liburnije tražili svjedočanstva kojih tu nema niti ih može biti. Popis primorskih i otočkih gradova eminentno je geografski, a za status spomenutih središta relevantan je samo podatak da su to *oppida*, iz čega ne slijedi nikakav zaključak u pogledu njihova pravnog statusa u nekom preciznijem smislu (municipiji rimskih građana, s latinskim pravom, peregrinska *oppida* različita ranga i sta-

⁴ Prema Detlefsenovu aparatu, op. cit. str. 41; sigle rukopisa: str. VI d d.

⁵ Usp. Plinije, Nat. hist. 3, 101: *Brundisium... portu nobile*; 4, 26: *Aulis, capaci nobilis portu*.

tusa).⁶ Kao što ističe novija kritika, o Plinijevu autorskom doprinosu općenito se malo vodilo računa;⁷ možda nije pretjerano kazati: od notorne istine da je Plinije kompilator koji radi na temelju različitih izvora ne uspijevajući uvijek iz toga posla izaći bez previda i očevidnih grešaka prišlo se cijepanju Plinijeva teksta na dijelove propisane njegovim izvorima, a potom i na vrlo slobodnu kombinatoriku koja teško može odoljeti filološkoj kritici. Pokušat ćemo stoga do kraja razumjeti Plinijevo izlaganje, čvrsto se držeći autorovih intencija, izrijeckom navedenih ili raspoznatljivih iz načina kako je izlaganje uređeno.

Plinijev geografski prikaz Liburnije sveden je, očevidno, na obalu i otoke. Taj prikaz on dijeli na tri jasne cjeline: 1. obala od Raše do Nina, 2. otoci s gradovima, 3. obala od Zadra do Skradina/Krke. Treba još dodati da Plinija ovdje zanimaju doista samo otoci s gradovima, budući da se otocima Liburnije bavi na drugom mjestu, kada prikazuje otoke Jadrana uopće (3, 30, 151—152).

Može se poći i korak dalje ustvrdivši da je Plinijeva podjela u suštini dvojna, tj. da Plinije razlikuje sjeverni dio liburnske obale, od Raše do Nina, te južni dio u nastavku do Krke. »Poprečno« na tu podjelu provodi se razdioba značajnih objekata s obzirom na to da li su smješteni na kopnu ili na otocima. Brojnost gradova na otocima duž sjevernog dijela obale uvjetovala je formiranje zasebne cjeline u tekstu. Na otocima pred južnim dijelom obale nema gradova (ili je tu samo jedan — Kolent) pa je artikulacija teksta drukčija, »linearna«. Za samu podjelu bismo mogli kazati da je geografska. Presudan je zaljevski značaj akvatorija između Istre, Velebita i sjeverne Dalmacije. Za ovdašnje otoke Plinije kaže *insulae eius sinus*, što se mora povezati s Plinijevim zalje-

⁶ *Oppida = municipia* u sklopu širega objašnjenja municipalizacije u Liburniji: G. Alföldy, »Municipes tibertens et claudiens en Liburnie«, *Epigraphica*, 23, 1961, str. 53 i d. Ista, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, str. 68 i d. Usp. J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, str. 487 i d., te M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, knj. 1, Zadar, 1981, osobito str. 231 i d. Za kritiku Alföldyjeve teorije: F. Vittlinghoff, *Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II. 6., Berlin-New York, De Gruyter, 1977, str. 11 i d.; L. Margetić, »Plinio e le comunità della Liburnia«, *Atti*, 9. Centro di ricerche storiche — Rovigno, 1978—1979 (1979), str. 322 i d.

O Plinijevoj metodi (kombinirano korištenje provincijske *formulae* i opisa obale, vjerojatno Varonova periplusa) v. K. G. Sallmann, *Die Geographie des Aleren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Berlin, 1972, posebno str. 220 i d.

⁷ B. D. Shaw, »The Elder Pliny's African Geography«, *Historia*, 30, 4, 1981, str. 428: »Usprkos više od jednog stoljeća podrobnih istraživanja izvora Plinijeve geografije... još se nije pojavio odlučan odgovor koji bi naišao na opće prihvaćanje. Glavni uzrok zbrke nije inherentan Plinijevu prikazu. Dugujemo ga naprosto odsustvu konzistentnog kritičkog ispitivanja i rezigniranom prihvaćanju primljenih ideja, odveć dragih da bi ih se lako napustilo.« V. i instruktivno razmatranje N. Ph. Howe, »In Defense of the Encyclopedic Mode: on Pliny's Preface to the Natural History«, *Latomus*, 44, 3, 1985, str. 561 i d.

vom koji spominje prethodno u dva navrata (objašnjavajući položaj Istre: 3, 129; u vezi s Flanatima: 3, 139). Ime se prvi put javlja kod Artemidora (oko 100. god. pr. n. e.) te je moguće da su se ime i pojam Flanatičkog zaljeva učvrstili u antičkoj geografiji tokom 2. st. pr. n. ere, nakon rimskih prodora do kvarnerskog područja.⁸

Teško je procijeniti što se sve u antici smatralo Flanatičkim zaljevom, napose s liburnske strane. Ako ovamo pripada i Pag (Cissa kod Plinija), očividno se zaljev mogao uzeti i u prilično širokom smislu, a njegove bi se obale tada ugrubo podudarale s linijom na kojoj je niz *Alvona - Aenona*.

Popis otoka s gradovima, međutim, Plinije ne zaključuje s Pagom (*Gissa/Cissa*) već s Fortunatom. Kako sam već prethodno iznio mišljenje da je vrlo vjerojatno riječ o neznatnom kvarenju u rukopisnoj predaji (*Gissa, portu nota* umjesto: *Gissa, Fortunata*), ovdje bih pokušao pokazati zbog čega su druga rješenja teško prihvatljiva. Iako nije striktno u službi rasprave o Telaviju i japodskoj obali, veoma je važno utvrditi da li doista Plinijev tekst vrvi greškama, nejasnoćama i proturječjima koji mu se pripisuju (izrijeком ili prešutno). Nije međutim posve nevažno za naše raspravljanje da li se upravo navodi o otocima podudaraju s navodima o obalnim gradovima: utvrdivši konzistentnost i koherentnost teksta sigurnije ćemo pristupiti i pitanjima oko pojedinih podataka unutar njega.

Pored mogućnosti da Fortunata uopće ne postoji, kako je prethodno rečeno, logički su dopuštene još dvije mogućnosti: prva, da je Fortunata *oppidum* na nekom od navedenih otoka (Cres, Lošinj, Krk, Rab, Pag) i, druga, da je to otok s istoimenim gradom izvan toga skupa otoka (= *insulae eius sinus*). Prvu tezu je teško opravdati jer za nju nema oslonca ni u tradiciji (uključujući toponimiju) ni u arheološkoj građi. Druga teza je naizgled prihvatljivija te ju je prihvatilo više autora, koji su Fortunatu tražili na Kornatu ili na Dugom otoku rukovodeći se različitim argumentima.⁹ S tim se vrlo teško složiti jer takav postupak implicira grubu pogrešku. Plinijevu kao i nepoznatoga autora čije djelo Plinije koristi. Štoviše, iz te je perspektive sasvim irelevantno ima li stvarnih povoda da se na Dugom otoku ili Kornatu traži *oppidum*. Prije toga bi trebalo utvrditi barem neke indicije nedosljednosti u Plinijevu izlaganju; ako se ipak izlazi iz okvira zadanih Plinijevim tekstom, svakako je potrebno to i naznačiti. Čini se međutim da je to posve suvišno te da Plinijev otočki skup potpuno odgovara nizu obalnih gradova od

⁸ Artemidor kod Marcijana, Epit. Artem. 4, lo: 'o *Kōlpos Flanōnikós*.

⁹ Kornati: V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia, 1913, str. 116; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien, 1957, str. 278; Dugi otok: H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVII; kao mogućnost spominje i M. Suić, *op. cit.*, str. 250–251; G. Novak, »Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije«, *Bullettino stor. arch. dalm.*, 38, 1915 (1918), Suppl., str. 27. Usp. E. Polaschek, *RE*, 22, 1, s. Fortunata.

Alvone do Eenone: zajedno oni tvore cjelinu koja odgovara geografskoj stvarnosti sjevernoga dijela liburnske obale.

Imajući sve ovo u vidu možemo se napokon upitati, gdje bismo prema Pliniju trebali tražiti Pasine i Telavij.

Uzimajući doslovno Plinijev tekst valjalo bi pretpostaviti da su i Pasini i Telavij negdje uz more južnije od Nina. To pak nije moguće iz najmanje dva razloga. Prvo, između Nina i Zadra nema mjesta za posebnu *civitas* niti je ona na bilo koji način indicirana u drugim izvorima (literarnim, epigrafičkim, arheološkim); također ovdje nema ni rijeke, ponajmanje one koja bi bila granicom između Japudije i Lburnije. Drugi je razlog filološki: na početku rečenice Plinije je nagovijestio niz gradova koje je uistinu i naveo kontinuirano do Nina, pa se, strogo uzevši, mora računati da je spomenom jedne općine koja nema *oppidum* i jedne rijeke Plinije pridodao još dvije kategorije geografskih objekata, pored opida. Razumljivo, za njih više ne vrijedi dispozicija sadržana u nizu gradova. Kako je jasno da Plinije ovdje govori o obali između Raše i Nina, sigurno je samo jedno: Pasini i Telavij se nalaze negdje između te dvije krajnje točke. Oni se dakle ne smiju tražiti u zaleđu, a nije dopušteno niti povezivanje Pasina i Telavija međusobno, budući da je njihovo susjedstvo u tekstu uvjetovano Plinijevom kategorizacijom geografskih objekata (*oppida, flumina, civitates*).

Prema svemu je dakle Telavij jedan od vodenih tokova označenoga dijela obale. Budući da su tu samo dvije rijeke u pravom smislu riječi, Zrmanja i Rječina, čini se u prvi mah da izbor nije pretežak. Plinije nažalost rijeku Telavij spominje i kao granicu Japudije, a mi iz teksta ne možemo pravo razabrati da li Telavij ovdje figurira kao jedina rijeka spomena vrijedna po sebi na označenom primorju ili je uvrštena upravo zato što je bila poznata kao granica Japudije. Da ovaj oprez nije nipošto suvišan pokazuje primjer Plinijeva prikaza Istre, gdje ćemo naći samo dvije rijeke, Formion i Arsiju, tj. Rižanu i Rašu, ali ne i Dragonju i najveću istarsku rijeku Mirnu (*Argao, Ningus*).¹⁰ Razlozi su jasni jer se navodi da je *Formion anticus auctae Italiae terminus* (3, 18, 127), a *Arsia nunc finis Italiae* (3, 19, 129)

II.

Da bi se točnije odredio položaj Telavija, potrebno je prije svega razmotriti podatke koje donosi Ptolemej. U popisu gradova duž obale Liburnije, između Lopsike (*Lópsika*, Jurjevo, južno od Senja) i Ortole (*Ortopla*, Starigrad ili Stinica pod Velebitom), zabilježeno je ušće rijeke Tedanija (*Tēdaniou potamoū ekbolal*, *Geogr.* 2, 16, 2). Rukopisne predaje variraju: *tēdaiou*, *tīdanniou*, *tēdaniou*.

¹⁰ Istarske rijeke spominje Anonim Ravenjanin *Cosmogr.* 4, 36): *Rusano* (Rižana), *Argaone* (Dragonja), *Nengone* (Mirna, usp. *Ningum*: Itin. Anton. 271, 1), *Arsia* (Raša).

Komentirajući Ptolemejev tekst i kartu urbinskog kodeksa iz Vatikanske biblioteke (Cod. Urbinas 82) L. Jelić¹¹ je navedeni smještaj Tedanija pokušao objasniti pretpostavivši da su Ptolemej, odnosno njegov izvor, karta Marina Tiranina smatrali ušćem rijeke morskog tjesnac između Paga i kopna (između Koromačine na Pagu i Javorne pod Velebitom) držeći da je Velebitski kanal zapravo produžetak Zrmanje. Tako se nekako moglo dogoditi da Ptolemej kartira svoj Tedanij između Jurjeva i Ortope, a da usljed nedovoljne obaviještenosti i stvorene zbrke svejedno kartira južnije podvelebitske gradove kao da leže na morskoj obali.¹² Indikativno je međutim da sam Jelić, u naknadno ubačenoj bilješci, priznaje boljim rješenjem ono što je predložio Brunšmid nakon nalaza poznatoga natpisa o razgraničenju Ortoplina i Parentina na ličkoj strani Velebita. Ortopla se po tom nalazu mora tražiti ili u Starigradu ili u Stinici, a Lopsika u Jurjevu, dok je Jelić prethodno pomišljao da je Lopsika u Jablancu, a Ortopla u Starigradu kod Paklenice.¹³

Budući da je općenito prihvaćen razmještaj podvelebitskih središta koji vrijedi i danas, preostalo je samo pitanje korektnosti Ptolemejeva smještanja Tedanija. Po jednim je Tedanij (odn. Plinijev Telavij) ime kratkoga toka — izdanka Gacke — koji se baca u more 3 km južno od Jurjeva, a po drugima bi se moralo raditi o krupnoj grešci u Ptolemejevu tekstu, jer je vjerojatno da je Tedanije zapravo Zrmanja.

Ptolemejevim podacima se u novije vrijeme bavio M. Kozličić, koji se posebno osvrnuo na pitanje smještaja Ptolemejeva Tedanija. U osnovi se njegovo razmatranje oslanja na poznatu slojevitost predaja koje slijedi Ptolemej. Posebno uspoređujući njegove podatke sa Strabonomovom podjelom sjevernog dijela istočne jadranske obale i mjerama koje Strabon donosi Kozličić smatra mogućim pokazati kako je došlo do Ptolemejeve pogreške, tj. do smještaja Tedanija između Lopsike i Ortope. Držeći naime da je obala posebno duž Velebitskog kanala znatno duža nego što je u stvarnosti, Ptolemej je na nju mehanički projicirao ušće rijeke Telavija, rukovodeći se nekritički podatkom u dužini japodske obale (takve podatke, pored Strabona, donosi i Plinije). »Tu se, na toj poziciji, slučajno našao nekakav potočić, koji je Degrassi, postupajući slično Jeliću, uzeo kao ono na što je mislio Klaudije Ptolemej. Degrassijevo i slična mišljenja (tj. da je Telavij/Tedanij Žrnovnica, primj. S. Č.) poslije naše analize neodrživa su, jer — među ostalim — bilo bi nelogično da Ptolemej kartografira jedan potočić, a ne kartografira istodobno jednu tako jaku tekućicu kao što je Zrmanja, koja je uz to još i plovna.«¹⁴

Unatoč oštroumnoj analizi Ptolemejeve kartografije, mislim da se ovakvo tumačenje ne može prihvatiti iz više razloga. Općenito govoreći

¹¹ L. Jelić, »Das älteste kartographische Denkmal über die römische Provinz Dalmatien«, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, 7, 1900, str. 167 i d.

¹² L. Jelić, *op. cit.*, str. 186—188.

¹³ L. Jelić, *op. cit.*, str. 192, bilj. 1.

¹⁴ M. Kozličić, »Ušće rijeke Tedanija«, str. 30.

ovdje je previše pretpostavki koje se uzimaju kao gotove činjenice: npr. da je Ptolemej morao zabilježiti Zrmanju zato što je relativno znatna rijeka, da se riječno ušće smije promatrati izdvojeno u odnosu na druge točke duž obale, da je Zrmanja odista bila granica između Japoda i Liburna i dr.

Analizu vjerodostojnosti Ptolemejeva podatka započinjem razmatranjem podataka koje donosi Strabon i Plinije o japodskoj obali. Vjerujem najme da su njihove vijesti razmjerno pouzdane te da osobito Strabon i Ptolemej promatraju odnose duž sjeverne liburnske odnosno japodske obale vrlo slično, što navodi na zaključak da je do Ptolemejeve »greške« teško moglo doći.

Strabonov prikaz sjeverne polovice istočnoga Jadrana vrlo je sažet i pregledan. Po njemu se taj dio jadranske obale dijeli na istarski dio, dug 1300 stadija (*Geogr.* 7, 5, 3), japodski dug 1000 stadija (*Geogr.* 7, 5, 4) te liburnski, dug 1500 stadija (*Geogr.* 7, 5, 4). Osim Pole, Strabon na cijeloj toj obali spominje još samo krajnju točku — Skardonu. Ne spominje ni jednu rijeku sve do Krke, koju, uostalom, uopće ne imenuje. Unatoč tome raspoložemo s barem dva načina da utvrdimo obrise Strabonove podjele: uspoređujući njegove mjere sa stvarnošću i, također, osvrnuvši se na raspored otoka koje on definira s obzirom na obalu pred kojom se nalaze.

(1) Kada je riječ o dužinama pojedinih odsjeka obale, valja odmah kazati da izravno nanošenje antičkih podataka na modernu zemljopisnu kartu ne mora uvijek donositi sretan ishod. Degrassi je samo kratko iznio da Strabonove mjere, shvaćene relativno, dobro odgovaraju stvarnosti.¹⁵ Mislim da to izvrsno ilustrira sljedeća tablica:

OBALA	STRABON		Stvarna dužina	
	star.	%	%	Nm
Histrije	1300	34,2	33,3	88
Japudije	1000	26,3	26,5	70
Liburnije	1500	39,5	40,2	206
Ukupno:	3800	100	100	264

Na tablici su uspoređeni dijelovi obale koji pripadaju svakoj od tri »etničke« oblasti prema udjelu u ukupnoj dužini obale na temelju Strabonovih mjera i na temelju modernih podataka o dužini plovidbe, pri čemu je kao granica između Japodije i Liburnije uzeta Žrnovnica. Drugim riječima, Strabon je raspolagao podacima koji apsolutno uzevši ne odgovaraju stvarnosti, ali veoma dobro odražavaju razmjere pojedinih odsjeka obale između Trsta i Krke. Na taj način i Strabon svjedoči o historicitetu japodske granice u predjelu Žrnovnice.

(2) Strabonov pregled otoka pred ovom obalom također je sažet i jasan. Navodi da su prvi po redu Apsirtidi (7, 5, 5); kako zatim kaže da

¹⁵ A. Degrassi, »Ricerche sui limiti«, str. 295.

slijede Kuriktika (Krk) nasuprot Japodima, zaključujemo da su Apsirtidi nasuprot Istri, što je u osnovi točno. Napokon dolaze Liburnidi, njih oko 40, za koje je već po imenu jasno da su uz Liburniju. Strabon je svoje podatke uzeo iz nekog od starijih izvora s kojima zajedno pripada onoj istoj predaji na koju se oslonio kasnije Ptolemej. Strabonovu trojnu podjelu sjevernojadranskom otočja Ptolemej zapravo dogmatski slijedi. Na njegovoj karti figurira najprije tok Apsoros, smješten uz granicu između Liburnije i Istre i prema Alvoni. Slijedi Kurikta, položena prema obali između Tarsatike i Senije, a za njom Skardona, postavljena prema Aenoni i Jaderu (*Geogr.* 2, 16, 8). Ostavljajući po strani ime ovog posljednjeg otoka, posve je sigurno da on predstavlja skupinu otoka koju Strabon zove Liburnidima. To se može lako pokazati.¹⁵ Kao i prethodna dva otoka, Skardona ima dva grada, od kojih je jedan, zapadni, Arba; drugi, istočni, jest *Kóllenton*. Da Arba odgovara Rabu posve je sigurno, a također je prilično izvjesno da Ptolemejev Kolent odgovara Plinijevoj *insula Colentum* (*Nat. hist.* 3, 140) odnosno Murteru.

Ptolemejeva greška ipak nije prevelika kolikogod bila u zavadi sa stvarnošću. Kao što je zapazio Jelić, Ptolemej je cijeli arhipelag bez Apsirtida i Krka shvatio kao jedan otok i na njega stavio dva grada. Može se još dodati, da ovo drugo nije slučajno. U sklopu označene skupine otoka Arba je najsjevernija, Kolent najjužnija točka: stvarne relacije je uostalom Ptolemej uvažio stavljajući Kolent istočno od Arbe, s otklonom k jugu, što odgovara općem pružanju Jadrana na njegovoj karti.

Odjeci ove sistematike sjevernojadranskih otoka nalaze se i u Plinijevoj prikazu jadranskog otočja (3, 151):

...iuxta Histrorum agrum Cissa, Pullaria et Absyrtides Grais dictae... nunc Absortium... Contra Iader est Lissa et quae appellatae, contra Liburnos Crateae... nec pauciores Liburnicae, Celadussae...

Unatoč nekim stvarnim razlikama i kolebanjima u rukopisu, vidi se da i Plinije slijedi neki sustav koordinacije otoka s dijelovima obale ili pojedinim točkama na njoj. Upravo taj moment sustavnosti upozorava na to da je vjerojatno i Ptolemej u osnovi vodio računa o temeljnim relacijama u ovom kontekstu; naprotiv, kada je riječ o jeziku apsolutnih razdaljina odnosno dužina pojedinih odsjeka obale, za Ptolemejevu se kartu ne bi moglo kazati pouzdano da se podudara s predajama kod Strabona i Plinija, a to nedvojbeno potvrđuje sama činjenica da Ptolemej odstupa već u proporcijama triju odsjeka sjeverne polovice naše obale. Stoga je presmiono tvrditi da je na kartiranje ušća Telavija na bilo koji način mogao utjecati podatak o dužini istarske i japodske obale. Grubo podudaranje Ptolemejeve ukupne dužine istočne jadranske obale s Plinijevim podacima teško se može smatrati jakim protuargu-

¹⁵ Usp. i na Ptolomejevoj karti V. rukopisa Urbinas 82, fol. 68'—69: L. Jelić, *op. cit.*, Taf. VII.

III.

mentom.¹⁷ Valja imati na umu i činjenicu da je Ptolemej za svoj Ilirik raspolagao sa samo pet astronomskih mjerenja, tj. za Jader, Sidronu, Naronu i otok Skardonu (*Geogr.* 8, 5). Sve ostale točke unijete su na temelju starijih geografskih djela.

Isplati se međutim pobliže razmotriti spomenute pretpostavke s kojima se obično računa kada se Telavij povezuje sa Zrmanjom. Prvo, da li je Ptolemej uopće kartirao ušća svojih rijeka neovisno o drugim točkama duž obale? Teško je ovdje išta pozitivno kazati, ali držim da bi s obzirom na uobičajene prikaze obale u antici bilo prirodno očekivati da se ušća rijeka definiraju s obzirom na jednu ili dvije susjedne točke — ukoliko takvih u blizini ima. To je ponajbolje vidljivo iz podrobnih prikaza obala kod Plinija, gdje se obala opisuje nizanem gradova, rtova i rijeka prema njihovu stvarnom redosljedu. Taj se način prirodno javio nakon sumarnih prikaza u starim periplusima.¹⁸ Ptolemej, koji je nastojao iznijeti sve znatnije točke duž obale, zacijelo se u načelu držao iscrpnijih vrela, kao uostalom i Plinije, kao što sam prethodno napomenuo. Iscrpni izvor koji je Plinije koristio svakako je odredio točnu poziciju Telavija u redosljedu obalnih točaka, ali je tu poziciju Plinije eliminirao držeći se vlastitog načina izlaganja. Ptolemej dakle uopće nije imao potrebe da posebno određuje položaj Telavija kada je jasno da je u nekim djelima imao točno određeno njegovo mjesto među obalnim gradovima.

Druga je varljiva pretpostavka, da je Ptolemej morao zabilježiti Zrmanju zato što je ona neusporedivo važniji tok od podvelebitskog izvora. Ptolemej npr. ne bilježi Rašu, iako je ona važna kao granica Italije, kao što ne bilježi ni Cetinu. Primjer Cetine je to relevantniji što se može lako pokazati kako ovaj Ptolemejev previd nije nipošto slučajan. Poznato je naime da Cetinu »previdaju« svi antički literarni izvori, s jednim jedinim izuzetkom; taj izuzetak je Pseudo-Skilakov Periplus u

¹⁷ O ukupnoj dužini Jadrana u stvarnosti i kod Strabona i Ptolemeja v. M. Kozličić, »Ušće rijeke Tedanija«, str. 26 d. Ovdje je potrebno napomenuti da autor računa dužinu Jadrana od visine Dirahija, dok je u antici reper bio Akrokeraunjski rt (usp. Strab. 7, 5, 8: τὰ καραυνία ὄρη. ἢ ἀρχὴ τοῦ στροματός τοῦ Ἰονίου κόλπου καὶ τοῦ Ἀδριαίου). Plinije donosi dužinu obale od Raše do Drima te od Drima do Akrokeraunjskog rta, ukupno 705 m. p.: *Nat. hist.* 3, 150). Antičke procjene družine kreću se oko 1100 do 1200 km, što približno odgovara stvarnosti.

¹⁸ Posebno Plinije pruža obilje primjera podrobnih opisa obala. Usp. prvi po redu takav opis u *Nat. hist.* 3, 7 (dio obale hispanske Betike): ... *a flumine Ana litore Oceani oppidum Ossonoba, Aestuarium cognominatum, inter confluentes Luxiam et Urium, Hareni montes, Bactis fluvius titus Curense inflexo sinu, cuius ex adverso Gadis inter insulas dicendae, promunturium Iunonis, portus Baesippo, oppidum Baelo, Mellaria, fretum ex Atlantico mari, Carteia Tartesos a Graecis dicta, mons Calpe.* Izvor koji Plinije koristi nedvojbeno je jedan od periplusa koji u najvećoj mjeri sadrži prikupljna saznanja o obalama i objektima koji se tu nalaze (v. K. G. Salmon, *op. cit.*).

kojem se ova rijeka javlja kao *Nestos*, u čvrstoj vezi s etnikom *Nestoi*.¹⁹ Kasnija je geografija Cetinu »zaboravila« zacijelo zbog toga što uz njeno ušće nije bilo znatnijeg središta niti je njen plovni tok privlačio trgovinu. Nešto slično bi moglo vrijediti i za Zrmanju. Ni jedan od njoj bliskih gradova, Argirunt i Korinij, ne nalaze se uz njene obale, a oni su jedini uvršteni u popise antičke geografije. Iako se donji, plovni tok Zrmanje koristio i u antici, realno je pretpostavljati da je za regionalni promet veće značenje imao zaljev Karinskog mora, a za njim vjerojatno nisu zaostajala pristaništa u novigradskom fjordu ili kod Posedarja na Novigradskom moru.²⁰ U zaleđu ovih triju pristaništa romanizirani liburnski gradovi, okruženi plodnim poljima, snažno se razvijaju od samog početka Carstva i nema sumnje da privlače veći dio prometa koji prolazi Masleničkim ždrilom.²¹ Napokon i Cvijina gradina (*Ansium?*) raspolaže vlastitim prilazom Novigradskom moru te nije upućena isključivo na obrovačko pristanište na Zrmanji.²² Tako je rijeka Zrmanja ostala izvan vidokruga univerzalne geografije staroga svijeta.

Treća je pretpostavka da je Zrmanja, na neki način i kroz određeno vrijeme, bila granicom između Japoda i Liburna, odnosno — pokazat ću dalje koliko je to važno — između Japodije i Liburnije. Ovdje je potrebno uzeti u obzir dvije okolnosti: arheološku evidenciju rasprostiranja pojava karakterističnih za liburnsku odnosno japodsku kulturnu skupinu i, zatim, sustav pojava koje otkrivaju odnose u vezi s korištenjem planine Velebita, s obzirom na unutrašnjost i na primorsko-dalmatinski podvelebitski pojas.

Kratko rečeno, unatoč mršavim svjedočanstvima, može se s priličnom sigurnošću braniti mišljenje da je dobar dio primorskog podvelebitskog pojasa pripadao arealu liburnske kulturne skupine željeznog doba. To vrijedi za područje od, približno, Jurjeva do okolice Starigrada-Paklenice, odnosno gotovo do ušća Zrmanje. U podnožju Velebita duž Zrmanje nažalost nema karakterističnih nalaza. Da su Japodi iz južne Like ovdje

¹⁹ Usp. M. Suić, »Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu«, *Rad JAZU*, 306, 1955, str. 134—135 (dalje: M. Suić, »Periplus«); R. Katičić, »Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina«, *Godišnjak Centra za balkanol. ispitivanja*, 5, 1970, str. 98, 129—130 (dalje: R. Katičić, »Podunavlje i Jadran«). O antičkom imenu Cetine usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien, 1957, str. 156 (*Hippus: CIL* III 3202, 13320).

²⁰ Staro pristanište moralo je postojati unutar krajnjeg zapadnog zatona Novigradskog mora kod Posedarja, gdje se nalazi velika liburnska naseljena gradina Budim (v. S. Batović, »Characteristiques des agglomérations fortifiées dans la région des Liburnes«, *Godišnjak Centra za balkanol. ispitivanja*, 13, 1977, str. 209, 216, 221, skica: fig. 4, 21). Na zapadnoj strani Karinskog mora uz obalu je sasvim mali Školj s dosta keramike, vjerojatno iz starijeg željeznog doba (ili ranije; neobjavljeno; podatak dugujem kustosu Muzejske zbirke u Benkovcu M. Saviću).

²¹ Pored Korinija koji se nalazi blizu obale, u obzir dolaze moćnija središta Nedinum i Asseria, čiji je rani i brzi uspon općenito poznat.

²² Za Cvijinu gradinu: A. Colnago — J. Keil, *Jahresh des Osterreich. Archaeologischen Instituts*, 8, 1905, Beibl. str. 31 i d. Obrovac: A. Colnago, *ibid.*, str. 6—7.

izbijali na Zrmanju, čini se ipak presmionim nagađanjem, ne samo zbog teških planinskih prolaza nego i zbog činjenice da se, koliko mi je poznato, niti japodsko prisustvo oko izvorišta Une, Zrmanje i Krke ne može ni pokazati ni razgraničiti.²³

Zahvaljujući ne odviše brojnim ali vrlo pouzdanim svjedočanstvima danas je sasvim sigurno da su u predrimsko i u rimsko vrijeme stanovnici podvelebitskog primorja koristili resurse velike planine znatno više od svojih susjeda iz Like. Izuzetno je vrijedno svjedočanstvo već spomenutog međašnog natpisa s ličke strane Velebita, na živoj stijeni nedaleko vode Begovače, na putu iz Lomske dulibe za Kosinjski Bakovac. Pokazuje se da je sve do te točke dopirao teritorij primorskih Ortoplina te da su okosnica ovakvog protezanja stočarski putovi čije je ishodište na moru u D. Kladi i Starigradu.²⁴ Već u prvom stoljeću n. ere velebitski su pašnjaci tako zaposjednuti da je bilo potrebno posebno obilježiti među između primorskih Ortoplina i ličkih Parentina te urediti zajedničko korištenje obližnjeg vrela.

Analognih nalaza za srednji i južni Velebit nije se našlo, ali nalazi grobova i naseljene gradine na Malom Libinju u južnom Velebitu²⁵ pokazuju da su i tu Liburni iz primorja gospodarili glavnim planinskim pašnjacima.

Ovi nalazi pokazuju da je stanovnicima podvelebitskog pojasa, stisnutim između planine i mora, Velebit s vremenom postajao sve važnijom privrednom zonom, kako zbog uzgoja stoke tako i zbog sječe kvalitetnog drva. Danas je posve izvjesno da je prosperitet gradića podno Velebita u ranorimsko doba dobrim dijelom zasnovan upravo na korištenju velebitskih resursa. Čini se da sličan zaključak smijemo naznačiti i kada je riječ o urbaniziranim liburnskim gradinskim naseljima sjevernodalmatinske Bukovice u istom periodu, npr. Cvijina gradina (Ansi-um?) i Smokovac u Krupi, a nije isključeno da se u ovaj krug smije uključiti i Gradina u Medviđi (Sidrona). Vjerojatno je da su ove općine, pored svojih užih teritorija u Bukovici, u većoj ili manjoj mjeri koristile najjužniji dio Velebita, kao što su to činili sezonski stočari toga kraja redovito sve do novijega vremena.²⁶

Pored ovih ekonomskih razloga valja ukazati i na osobine reljefa. Činjenica je da unatoč mjestimičnim klisurama rijeka Zrmanja ne predstavlja nipošto neprelaznu zapreku. Napose to vrijedi za dionicu kroz Žegarsko polje te za tok kod Ervenika i Mokrog Polja (s kojim vjerojatno završava Liburnija prema istoku); upravo je upadno da se posljed-

²³ Sažeto o pitanju istočne japodske granice: Z. Marić, »Istočna granica Japoda« *Arheološka problematika Like*, Split, 1975.

²⁴ *CIL* III 15653. Stočarski putevi kroz sjeverni Velebit: M. Marković, »Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu«, *Zbornik za nar. život i običaje Južnih Slavena*, 48, 1980, str. 24—25 i sl. 8.

²⁵ A. Glavičić, *Senjski zbornik*, 10—11, 1983—1984, str. 7 i d.

²⁶ V. M. Marković, *op. cit.*, gdje se daje cjelovit prikaz prilika, napose od 19. st. maovano.

nja dva seoska područja protežu i sjeverno i južno od rijeke.²⁷ Napokon, nedvojbeno je da zelena i navodnjena oaza Krupe, oko istoimene desne pritoke Zrmanje, pripada Bukovici i Dalmaciji. Mislim da sve što je navedeno dovoljno pokazuje da je teško zamisliti bilo kakvu granicu na Zrmanji.

Vraćajući se ponovno Ptolemeju potrebno je naglasiti sljedeće:

1. Malo je vjerojatno da je Ptolemej pogriješio stavljajući svoj Tedanij između Lopsike i Ortope. Osim svega što smo iznijeli, valja općenito naglasiti da je antička geografija razmjerno pouzdan vodič kada se bavi obalom. Prikupljajući postupno sve brojnije podatke i ispunjavajući praznine u prikazima Sredozemlja, antička je geografija u pravilu svjesna svojih mogućnosti redovito potcrtavajući razliku između obalnih nizova i skupova objekata u unutrašnjosti. Nasuprot često iskrivljenim, maglovitim ili skroz pogrešnim predodžbama kontinentalnih areala, obalni su pojasevi nerijetko izvrsno prikazani. Objekti su ovdje definirani i položajem na samoj obalnoj crti kao i redoslijedom, što je napokon umanjilo i mogućnost kvarenja teksta kroz rukopisne predaje. Imajući to u vidu, budući da se može konstatirati da Ptolemejevi i Plinijevi podaci o gradovima i rijekama duž obala Liburnije ni u kojoj pojedinosti ne proturječe međusobno, jedini metodološki ispravan pristup jest da se njihovim tekstovima ukaže povjerenje dokle god ne iznademo argumente koji njihove navode mogu ozbiljno dovesti u sumnju.

2. Koji su razlozi navodili Plinija i Ptolemeja da bilježe Telavij/Tedanij ako je to uistinu samo podvelebitski izvor? Sudeći po Plinijevu povezivanju granice s tim tokom, kao i po Strabonovim mjerama pojedinih odsjeka sjevernojadranske obale, koje također upućuju na granicu u blizini Žrnovnice, čini se da je glavni razlog uistinu tradicija prema kojoj su ondje graničile Japodija i Liburnija. Ptolemej uostalom kartira i Rubikon u Italiji — *si licet parva componere magnis*; — da li je i njegova rijeka *Oineús*, s ušćem između Tarsatike i Volkere također zabilježena zbog slične uloge, teško je kazati. S druge strane, imajući u vidu fenomene poput Timava, nekada moćnoga toka koji je izazivao divljenje i čuđenje kroz antiku,²⁸ moglo bi se pomisliti da je i žrnovničko vrelo, najznačajnije na dugoj i suvojoj obali Velebitskog kanala, navelo nekog antičkog autora da ga zabilježi. Čini mi se, ipak, da je to malo vjerojatno s obzirom na općenito slabo poznavanje naše obale u antici. Vjerujem da je sretniji izbor pretpostavka da je Žrnovnica kao markantna pojava na Velebitskom kanalu u posebnim okolnostima poslužila kao ishodišna točka razgraničenja ili naprosto konvencionalni »znak« takvog razgraničenja (usp. Timav koji ipak nije sâm bio granicom);²⁹

²⁷ V. M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971*, Zagreb, 1979, str. 342 (kanta).

²⁸ Usp. Strabon *Geogr.* 5, 1, 8; Plinije, *Nat. hist.* 2, 229; 3, 151 i dr. pisci.

²⁹ A. Degrassi, *Il confine nor-orientale dell'Italia romana*, Bern, 1954, str. 21 i d.

poznat je primjer Ibera-Ebra kao granice između kartazažanske i rimske zone u 3. st. pr. n. e. unatoč Saguntu, smještenom južnije).

IV.

Razmatrali historičnost granice na Telaviju znači ujedno razmatrati i vjerodostojnost podataka o postojanju japodskoga primorja. Poznato je da u novijoj literaturi nema jednodušnosti oko ovoga pitanja, ali nije sasvim pogrešno kazati da nakon razmjerno obuhvalne rasprave Degras-sija (objavljene 1930) i nije bilo studije posebno posvećene tom pitanju, napose s podrobnijom analizom antičkih književnih izvora. Jednim dijelom se ovako stanje može razumjeti i kao posljedica postupnog gomilanja podataka koji su plod novijih istraživanja, a zajedničko im je svojstvo da ionako zamršenoj problematici dodaju nova proturječja i nedoumice. Prvi spelt nedoumica donose rezultati arheoloških proučavanja prema kojima je cjelokupno »klasično« područje Liburnije integralni teritorij liburnske kulturne skupine, uključujući dakle i obalni pojas Kvarnera.³⁰ Iako su ti rezultati zbog oskudnih nalaza još uvijek nesigurni ukoliko se radi o području između Rijeke i Senja, ipak se uzima da pojas u cjelini valja pripisati liburnskom etničkom prostoru. Može se dogoditi da neki novi nalazi, posebno iz posljednjih stoljeća stare ere (koji sada nedostaju), navedu istraživače na drukčija razmišljanja.

S druge strane, onomastička su ispitivanja samo dijelom pojasnila neke aspekte etničkih odnosa; zbog potpunog odsustva epihorske antroponimije na natpisima iz područja od Rijeke do Senja, ostaje posve neizvjesno kojem imenskom području treba pripisati ovaj kraj. Također nije sasvim jednostavno objasniti prisustvo izrazite »sjevernojadranske« antroponimije na natpisima iz Smarate kod Loža, tj. u predjelu koji bi prema podacima antičkih literarnih izvora pripadao Japodima, čije jezgreno područje inače pripada panonsko-delmatskom imenskom arealu.³¹

Vjerojatno je konačno rješenje još daleko. Čini se međutim da je korisno preispitati neke zaključke o vijestima antičke etnogeografije, zatim u svjetlu novijih gledanja razmotriti ključna povijesna zbivanja te, naposljetku, ispitati da li su sasvim umjesne koncepcije kojima se služimo baveći se odnosima koje bilježi antička historiografija. Radi se zapravo o tri različita aspekta proučavanja vijesti antičke književnosti, sklopa koji je i poslužio za stvaranje različitih i dijelom posve oprečnih gledanja na odnose između Japoda i Liburnije, pa i na pitanje japodskog širenja do kvarnerske obale.

³⁰ Usp. Š. Bačović, »Die Eisenzeit auf dem Gebiet des Illyrischen Stammes der Liburnen«, *Archaeologia Jugoslavica*, 6, 1965, str. 55.

³¹ R. Katičić, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija«, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, str. 18—21, 24—25, 29.

Opravdanost preispitivanja tumačenja antičkih tekstova može se pokazati upravo na najstarijim vijestima o etnografiji i geografiji Jadrana koje Stjepan Bizantinac prenosi iz Hekateja. Među ostalim Stjepan Bizantinac pod naslovom *Iapugia* iznosi da postoje dva grada (*poleis*) toga imena, jedan u Italiji, drugi u Iliridi. Obično se uzima da se iza ilirske Japugije krije najstariji spomen Japodije, a da je Stjepan Bizantinac sam ili nekritički preuzimajući podatak iz posrednog izvora, »skrivio« formulu koja je dvostruko pogrešna: Japigija u Apuliji i Japodija nisu ni u kojem slučaju *poleis*, a osim toga u Hekatejevo vrijeme niti se ime Italije protezalo do Japigije niti je Ilirida obuhvaćala japodske krajeve. Čini se ipak da se sve ove teškoće mogu izbjeći ako prihvatimo kao vjerodostojnu Strabonovu vijest da je Efor, povjesničar i geograf iz 4. st. pr. n. e., znao za Japige koji su prije dolaska Grka naseljavali Kroton, poznati grad na jonskoj obali današnje Kalabrije, tj. na tlu Italije u Hekatejevu smislu (Strabon, *Geogr.* 6, 1, 12). Za tu Japigiju je mogao znati i Hekatej.³² S druge strane, s obzirom na niz poznatih toponimijskih podudaranja između južnog dijela Apeninskog poluotoka i Ilirika, postojanje južnoilirske Japigije ne treba olako odbaciti.

U kontekstu raspravljanja o odnosima na Jadranu u starije vrijeme — približno do 5. st. pr. n. ere — često se spominje da bi u tom razdoblju važnu ulogu trebalo pripisati i Japodima. Dokazom ranoga prisustva Japoda na Jadranu smatra se spomen etnika *iapuzkum/iabuscom* na pločama iz umbrijskog Iguvija (Tab. I b 17; VI b 54 i dr.). Pretpostavlja se da su tako Umbri imenovali svoje (sjevero)istočne susjede s jadranske obale u neko starije vrijeme te da je ovo ime ostalo trajno fiksirano unutar obrednoga teksta, ne podliježući preinakama unatoč burnim promjenama na primorju sjeverozapadno od Ankone (o tome svjedoči predaja koju bilježi Plinije, *Nat. hist.* 3, 112: *Siculi et Liburni — Umbri — Etruria — Galli*). Svemu ovome realan temelj pružaju poznate bliskosti/srodnosti željeznodobnih kultura Picenuma (zajedno sa sjevernijom Novilarom) i Liburnije, jer se računa s mogućnošću da su nosioci kulturnih strujanja preko Jadrana mogli donijeti i japodsko ime na ovu obalu.

S druge strane nije na odmet uzeti u obzir fluidnost širih etničkih oznaka u razdobljima prije stvaranja čvršćih formacija koje u pravilu nastaju na homogenoj etničkoj podlozi. Nije isključeno da je na jadranskoj

³² F. Jacoby, *Die Fragmente der griechische Historiker*, I (FGrHist.): Hekatej, fr. 86 (= 97). Jacoby se priklanja ovdje iznjetom mišljenju H. Philippa, »Iapyges«, *Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalje: RE), IX, 1, 1914, col. 728—729; Isti. »Italia«, RE, Supplementband, III, 1918, col. 1248—1249, smatra, prihvaćajući mišljenje W. Sieglina, da je tekst koji se nalazi kod Stjepana Bizantinca posljedica kasnije redakcije. To prihvaća i Degraffi, »Ricerche sui limiti«, str. 263. M. Suić, »Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima«, *Arheološka problematika Like*, Split, 1975 (dalje: M. Suić, »Ant. Japodi«), str. 110, kao i na drugim mjestima, također zastupa takvo tumačenje.

skim obalama i u dijelu zaleđa postojalo staro i etnički slabo definirano ime koje je sekundarno postalo imenom sasvim određenog etnosa — povijesnih Japoda. Prilično dobru analogiju nalazimo u primjeru etnika *Umbri*: za najstarije grčke autore sve zajednice duž obale od Gargana do ušća Poa, kao i one u njihovu apeninskom zaleđu, nose opće ime *Ombrikoi* (usp. Pseudo-Skilaka, *Peripl.* 16) koje, dakako, valja razlikovati od historijskih *Umbra* između *Picenuma* i *Etrurije*.³³

U svakom slučaju je izvjesno da ova pojava teško može imati neke veze s vijestima koje govore o prilikama tokom posljednja dva do tri stoljeća stare ere. Ispustimo li dakle ranije spomenuto »svjedočanstvo« Hekateja, podaci grčkih pisaca mogu se vrlo uspješno urediti.

1. Najstariji sloj podataka nedvojbeno se nalazi u citatima koje Stjepan Bizantinac uzima od Hekateja, pisca koji je sabrao podatke o prilikama potkraj 6. st. pr. n. ere. Hekatej je znao za *Histre*, *Kaulike*, *Liburne*, *Mentore*, *Siopije* i *Hitmite*.³⁴ S obzirom na kasnije vijesti, *Kaulici* i *Mentori* su se nalazili između *Histra* i *Liburna*; za *Siopije* i *Hitmite* se više ne čuje — što ni inače nije rijetkost kod Hekatejevih etničkih i mjesnih imena.

Odjeke ovoga stanja bilježe neka mlađa djela, izravno ili posredno. Pseudo-Aristotel (*De mirab. auscult.* 111) spominje *Mentore* oko gornjeg Jadrana, a tu, između *Histra* i *Liburna*, smješta ih i Pseudo-Skimno (*Perieg.* 394) zajedno s *Ismenima*. *Mentore* spominje (s *Himanima*) još i Plinije (*Nat. hist.* 3, 139), ničim ne naznačavajući njihov smještaj. Apolinije Rođanin (*Argonaut.* 4, 550—551) međutim spominje da su *Mentori* ubili *Hila*, *Heraklova* sina i mitskog oikista *Hilejaca*, nastanjenih na prostoru između *Krke* i *Manijskog zaljeva*; stoga dio autora vjeruje

³³ Veliki broj priloga, mahom starijega datuma, obrađuje pitanja u vezi s trgovima jezičnih veza između istočne i zapadne jadranske obale; usp. pregledno i kritički o tim pitanjima R. Katičić, »Illyro-Apenninica«, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, str. 177 i d.; pregled toponimijskih (i općenito onomastičkih) podudaranja između južne Italije i zapadnog Balkana donosi H. Philipp, »Iapyges«, *RE*, XX, 1. col. 735 i d. U spomenutom zborniku *Jadranska obala u protohistoriji* v. izvrsne preglede kulturnih povezanosti koje donose Š. Batović, »Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro«, str. 11 i d. te D. G. Lollini, »Sintesi della civiltà picena«, str. 117 i d. (period *Piceno III* s kojim završava i nekropola *Novilara* prestaje oko početka 6. st. pr. n. e. — str. 132). — U vezi s objašnjenjem pojave etnika *jabuscom* na iguvijskim pločama vodeći talijanski paleolingvist A. Prosdocimi iznio je ponešto zbudujuću tezu (»L'umbro«, *Popoli e civiltà dell'Italia antica*, t. 6, Roma 1978, str. 594) tvrdeći da je u formulu eksterminacije i proklinjanja među tradicionalne neprijatelje *Iguvina nomen jabuscom* ubačeno naknadno: god. 167. pr. n. e. u *Iguviju* je intenziviran ilirski kralj *Gencije* s obitelji te bi se ovo moglo odnositi upravo na tu malu ilirsku grupu, dakako, uz pretpostavku da je za *Umbre* japodsko ime bilo ekvivalent za stanovnike *Ilirika*. Istina je da se u jednoj formuli javlja ovaj etnik u anomalnoj poziciji, da su ploče prepisivane tokom 2. i početkom 1. st. pr. n. ere, te da su *Gencija Umbri* merado primili na čuvanje (*Livije*, 45, 43, 9). Sve to ipak ne znači da su aktualna zbivanja mogla lako prodrijeti u tekst fosiliziranih obrednih formula.

³⁴ Hekatej, *FGrHist* fr. 91—96.

da Mentore treba tražiti na jugu, a ne na sjeveru Liburnije. Pošto Pseudo-Skilak (*Peripl.* 21) navodi otoke Mentoride kao posljednje u nizu duž liburnske obale, njegovo bi se svjedočenje moglo uzeti u prilog takvom gledanju; na nesreću su imena Pseudo-Skilakovih otoka takva da je ovdje svako zaključivanje nepouzđano, da se i ne spominju teškoće s restitucijom izvornog teksta na koje je ukazao Suić.³⁵

Sudeći po onomu što je poznato o izvorima na temelju kojih su pisali autori spomenutih kasnijih djela, reklo bi se da je geografska predaja utemeljena u Hekatejevo vrijeme još živa do 4. st. pr. n. ere kada je preuzimlju veliki pisci poput Teopompa, Efora, i nešto mlađi Eratosten i Timej. Njihovom zaslugom održale su se pa i proširile mnoge vijesti o etnografiji i geografiji Jadrana u kasnijoj književnosti utemeljenoj na knjiškoj erudiciji.³⁶

2. Pa ipak, možda zahvaljujući i znatno boljem poznavanju Jadrana nakon pothvata sirakuškog tiranina Dionizija Starijeg, već od prve polovice 4. st. pr. n. ere zametnuo se drugačiji, zacijelo realniji prikaz prilika na sjevernom dijelu naše obale. Pseudo-Skilakov *Periplus* spominje otoke Mentoride, ali ne i Mentore; po tom djelu nakon Histra slijede samo Liburni, a nakon njih, uz ostale, Hili. Još je jednostavnija shema vidljiva iz bilješke Stjepana Bizantinca koji, pozivajući se na Apolodora (vjerojatno Atenjanina, 2. st. pr. n. ere), kaže da iza Hilejaca žive Liburni, a nakon ovih Histri.³⁷ Zanimljivo je da Apolodor kao i Pseudo-Skimno Histre drži Tračanima, pa je dopušteno zaključiti da je taj autor, unatoč poznavanju starijih predaja, ipak smatrao potrebnim spomenuti samo Histre i Liburne, izostavljajući one koje između njih stavlja starija predaja.

Ovo »pojednostavljenje« je možda odraz stvarnih promjena na sjeveru kasnije Liburnije. Ako je područje od Histra do Krke bilo naseljeno srodnim plemenima i zajednicama — a u tom smjeru vode rezultati arheoloških istraživanja i studija — tada je dopušteno pretpostavljati da je potkraj 5. ili na samom početku 4. st. pr. n. ere uglavnom dovršen proces njihove integracije koja je tada ili nešto kasnije dobila i svoj »politički« izraz u savezu kojega predvode Jadasini (nedvojbeno iz Jadera). Iako liburnska talasokracija nije imala uspjeha u borbi za Marnijski zaljev, sama činjenica da su se iskazale takve ambicije upućuje na zaključak da je kvarnersko područje već uključeno u Liburniju.³⁸

³⁵ M. Suić, »Periplus«, str. 149 i d. Posebno o Mentorima v. pregledno: R. Katičić, »Podunavlje i Jadran«, str. 120, gdje je i starija literatura.

³⁶ Usp. R. Katičić, op. cit., str. 116—117, gdje se komentira spominjanje Hilejaca u različitim antičkim i postantičkim djelima.

³⁷ Apolodor kod Stjepana Bizantinca, s. γλλετς.

³⁸ Jadasini i saveznici spomenuti su na natpisu iz Starog Grada na Hvaru, vjerojatno iz 4. st. pr. n. ere: CIG II 1837 c = J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien, 1898, str. 15. Još je prvi izdavač Boeckh pretpostavio da su Jadasini Liburni iz Jadera, a to mišljenje slijede i kasniji autori. D. Rendić-Miočević, »Jadastini«, *VAHD*, 52, 1935—49, str. 19—34, povezuje Jadasine s rijekom *Iader* (Jadro) uz Salonu. M. Suić, »Lukanov Jader (IV, 405) — rijeka Jadro

3. Daljnji »sloj« vijesti u antičkoj književnosti predstavljaju nedvojbeno pisci kao što su Strabon, njegovi izvori kao i neimenovani autori iz čijih djela Plinije uzima podatke o dužini japodske obale (*Nat. hist.* 3, 129). Svi oni znaju da dio obale koji se smješta između Histrije i Liburnije pripada Japodima. Podudaranje mjera kod Strabona i Plinija upućuje na iste ili vrlo srodne izvore, ali bi se moglo raditi i o nezavisnim vrelima koja donose podudarne podatke zbog sličnog pristupa istoj stvarnosti.³⁹

U prilog historičnosti japodskog izlaza na more govore različite okolnosti. Mislim da u tom pogledu ne bi trebalo stavljati na posljednje mjesto činjenicu da je Strabon prije svoje »Geografije« napisao oveće povijesno djelo u kojem se bavi općom poviješću nastavljajući se na Polibija.⁴⁰ Strabon je prema tome bio prilično dobro upućen u zbivanja tokom druge polovice 2. i u prvoj polovici 1. st. pr. n. ere. S druge strane, ne samo što je bio suvremenik Oktavijanova pohoda na Japode 35. god. pr. n. ere, već je on to konačno pokoravanje Japoda izrijeком spomenuo u svojoj *Geografiji* (7, 5, 4). Povjesničari koji podrobnije opisuju isti pohod (Kasije Dion, 49, 35; Apijan, *Illyr.* 17 — oslanjajući se na Oktavijanove zapise!)⁴¹ izričito tvrde da Japodi žive blizu mora, ali ne i u samom primorju. Strabon je u svom prikazu mogao svjesno slijediti svoj izvor, no teško je vjerovati da je bio sasvim neobaviješten o prilikama u njegovo vrijeme. Čini se da je Strabon smatrao ispravnim slijediti izvor stoga što je, kao i drugdje, držao opravdanim poštivati starije i izvornije stanje bez obzira na recentnije rimske preinake.⁴² Upravo zato valja vjerovati u historičnost japodske obale od 1000 stadija, tj. od Raše do Telavija, u smislu prethodnih izlaganja.

Kada su se Japodi mogli pojaviti na obali? Valja odmah eliminirati tumačenja koja se pozivaju na učinke velikih keltskih udara u 4. st.

ili grad Zadar?«, *Diadora*, 8, 1975, str. 5—27, dokazuje da solinska rijeka nije u antici nazivana Iader i da stoga Jadasine ne možemo povezivati sa saloni-tanskim agerom. Prihvativši pretpostavku da su Jadasini iz liburnskog Jadera ne moramo pretpostavljati da je bitka u kojoj su Farani potukli Jadasine i njihove saveznike poznata bitka iz 384/3. g. pr. n. e. o kojoj izvještava Diodor, *Bibl. hist.* 15, 14, 2. Sukob Farana s Jadasinima mogao se odigrati i kasnije, posebno nakon sloma sirakuške premoći 357. god. pr. n. e.

³⁹ Plinije, *Nat. hist.* 3, 129: Histria ut peninsula excurrit. Latitudinem eius XL, circuitum CXXV, prodidere quidam item adhaerentis Liburniae et Flanaticae sinus alii CCXXV, alii Liburniae CLXXX. Nonnulli in Flanaticum sinum Japudiam promovere a tergo Histriae CXXX deum Liburniam CL fecere, 130 m. p. Plinijeva autora odgovara dužini Strabonovih 1000 stadija (= 125 m. p., s obzirom da Strabon računa s 8 stadija u rimskoj milji).

⁴⁰ E. Honigmann, *RE*, IV A, 1, 1931, coll. 85—90.

⁴¹ O Apijanovu izvoru ostaje najvažnije djelo J. Dobičić, *Studie k Apijanovž knize illyrské*, Praha, 1930. O djelu Kasija Diona, općenito i ukoliko se ono odnosi na ovu problematiku, v. M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Strmijem pri Kasiju Dionu in Herodotanu*, Ljubljana, 1986, str. 129 i d.

⁴² Strabon, *Geogr.* 6, 1, 2, izrijeком navodi kako onaj koji se bavi zemljopisom mora iznositi i ono što postoji danas kao i ono što je postojalo nekada — pogotovu kada su činjenice iz prošlosti važne.

pr. n. ere.⁴³ U tom razdoblju Kelti još ne utječu izravno na prilike između Alpa i Kvarnera, pa se pomoću njih ne može objašnjavati pretpostavljeno liburnsko širenje na sjever (na račun Japoda) ni, u suprotnoj hipotezi, širenje Japoda do mora (na račun Liburna, a pod keltskim pritiskom). Znatni poremećaji nastaju na prijelazu iz 4. u 3. st. pr. n. ere, tj. oko 300. god., i kasnije i u tom pogledu se arheologija i vijesti antičkih pisaca podudaraju.⁴⁴ Nije međutim sigurno da je pojava Kelta na tlu Slovenije i u prostranim dijelovima Panonije ugrozila Japode. Nakon velikog udara koji je, kako izgleda, prouhjao i preko Istre početkom 3. st. pr. n. ere,⁴⁵ Japodi su od izravnoga dodira s latenskom civilizacijom mogli dobiti znatno više nego što su, eventualno, mogli izgubiti stekavši ratoborne susjede Napredak se mogao očitovati na razini materijalne kulture, ali i u razvitku pojedinih vidova društvene organizacije.

Nasuprot ovome možemo barem naslutiti da tokom 3. st. razvoj prilika na Jadranu sve manje ide u prilog Liburnima. Ako ne i ranije, Liburnima je težak udarac morala zadati ilirska talasokracija u drugoj polovici stoljeća, za Agrona. O opadanju liburnske moći možda govori i jačanje istarskog pomorstva u istom periodu, kao i povezivanje Demetrija Faranina s Histrima oko 222. god. pr. n. ere.⁴⁶ Tada, ili najkasnije tokom drugog punskog rata, Japodi su mogli zaposjesti cijelu obalu od Raše do Telavija, a moguće i sam otok Krk.

Neki japodski prodor nakon 200. god. teško je zamisliti zbog obnove rimskog zanimanja za Cisalpinu i Istru. Od ovoga vremena čini se da je japodski »posjed« stabilan i kao takav na neki način priznat s rimske strane. Takvo stanje, posebno nakon slamanja Histra 177. god. i uspostave stalnijih odnosa Rima s Japodima, zacijelo je izraženo i u vijestima antičkih pisaca koje konzultiraju Strabon i Plinije.⁴⁷

⁴³ Ovu ideju je formulirao G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, str. 34 (analogno predaji po kojoj bi se moglo tumačiti da su i Ardijejci prišli moru pod keltskim pritiskom).

⁴⁴ Pregledno o Keltima i latenskoj kulturi na zapadu Jugoslavije govori prilog D. Božića u *Praistoriji jugoslavenskih zemalja* (dalje: PJZ), V. Željezno doba, Sarajevo, 1987, str. 855 i d.; datacije: str. 881.

⁴⁵ Justin, 32, 3. Epitomator velikog djela Pompeja Troga iznosi kako su keltski Tektosagi, opljačkavši Histre, stigli u Panoniju.

⁴⁶ H. J. Dell, »Demetrius of Pharus and the Istrian War«, *Historia*, 19, 1, 1970, str. 30—38.

⁴⁷ Najbolju ilustraciju »priznavanja« određenog stanja odnosa na ovom prostoru pruža mnogo puta spominjana i komentirana epizoda iz god. 171—170. p. n. e., kada je konzul G. Kasije, umjesto da po nalogu Senata iz Akvileje bdije nad nemirnim sjeveroistočnim prilazima Italiji, na svoju ruku krenuo kroz Ilirik u nadi da će se probiti do Makedonije. Zabrnut za ishod loše započetog trećeg makedonskog rata Senat je iduće godine požurlo da pruži zadovoljštinu svima koje je pustolovni i gramzivi Kasije tom prilikom ošteti, pa su imenovani senatori koji su trebali otići Karnima, Histrima i Japodima, dok je »transalpinski« keltski vladar Cincibil još i posebno počašćen. V. Livije, 43, 5. Dok su Karni i Histri tada već bili pod rimskom kontrolom, za Japode (niti za Kelte pod Cincibilom) to se ne bi moglo kazati. Odnosi su se međutim regulirali *iure gentium*, na temelju ranijih kon-

Degrassijeva analiza podataka za razdoblje druge polovice 2. st. i kasnije može se i danas gotovo u cijelosti prihvatiti. Izvori uporno šute o Liburnima dok govore o borbama koje Rimljani u to doba vode s Histrima i Japodima. To se uistinu može najlakše objasniti pretpostavkom da su Japodi gospodari primorja između Raše i Telavija.⁴⁸

Posebnu pažnju zahtijeva često spominjani pohod Sempronija Tuditanana 129. god. pr. n. e. Iako poznat isključivo preko krnjih tekstova, u glavnim naznakama se njegovo ratovanje može rekonstruirati. Pokrećući snage iz Akvileje konzul je dovršio pokoravanje obližnjih galskih zajednica i Histra; njegov sukob s Japodima izvrgao se u kratkotrajno ali krvavo ratovanje iz kojeg je ipak izašao kao pobjednik te je već na oktobarske kalende slavio trijumf nad Japodima u Rimu. Plinije međutim donosi dio zapisa na postolju Tuditanova kipa iz kojeg se razabire da je riječ o razdaljini između Akvileje i Krke.⁴⁹ Imajući u vidu da su Rimljani, barem po vlastitom računu, gospodarili čitavom obalom upravo do Krke — svladavši Delmate 155. god. — obala između Raše i Krke bila je posljednji dio Jadrana koji je bio slobodan. Iako je moguće, stoga, da je Tuditan želio naglasiti činjenicu da je nakon njegova pohoda moć rimskog naroda protegnuta i na taj dio jadranske obale. S obzirom na to da se Liburni uistinu nigdje ne spominju u vezi s Tuditanovim ratovanjem,⁵⁰ preostaje samo pretpostavka da su oni tom prilikom ili postali rimski saveznici ili su potvrdili neki već ranije utvrđeni savez (što je manje vjerojatno).⁵¹ Imajući u vidu vrlo izražen liburnski etnički značaj Krka (Fulfinati i Kurikti) te Alvone i Flanone, kao i nesumnjivu pripadnost Liburniji otoka kao što su Apsirtidi i Rab, nije teško zamisliti postojanje trajno zategnutih odnosa i izbijanje povremenih sukoba koji su angažirali veći broj japodskih odnosno liburnskih općina. Izloženi Japodima duž Velebita i ugrožavani od Delmata na jugoistoku, Liburni

takata i uzajamnom priznavanju suverenosti, uz ostalo i njena teritorijalnog aspekta. Vlast nad određenim teritorijem za sobom povlači i odgovornost; usp. vremenski blisku epizodu s rimskom istragom o podrijetlu gusara koji su oko 182. g. pr. n. e. pljačkali Apuliju, također Livije, 40, 18 (optuženi Histri); 42, 1 (optuženi su podanici ilirskog kralja Gencija).

⁴⁸ A. Degrassi, »Ricerche sui limiti«, str. 289—291.

⁴⁹ Ant. tekstovi: Apijan, *Bell. civ.* 1, 19, 80; *Illyr.* 10; Livije, *Per.* 59. Natpisi: *Inscr. It.* XIII, III, br. 90, str. 73—75 (A. Degrassi ovdje dopunja prvi redak: *ex itinere et Tauriscos Carnosque et Liburnos*), što je proizvoljno; usp. P. Sticotti, *Inscr. It.* X, IV, br. 317, str. 100—102: *ex itinere et Tauriscos contrivit et Carnos etc.* Natpis s baze statue: Plinije *Nat. hist.* 3, 129 (spominje se udaljenost od Akvileje do Krke). Trijumf: *CIL* I², p. 48, 176; *de Iapudibus* K. Oct. Usp. G. Zippel, *op. cit.*, str. 135 i d.

⁵⁰ O navodnom spomenu Liburna u Tuditanovu elogiju, *Inscr. It.* XIII, III, br. 90, v. u preth. bilješci. M. Sulčić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, knj. 1, Zadar, 1981, str. 137, ne dovodi u pitanje opravdanost restitucije A. Degrassija, već sumnja u vjerostojnost elogija.

⁵¹ Raniji dodiri Liburna s Rimljanima, koji nisu morali biti neprijateljski, zapravo su vjerojatni imajući u vidu upućenost Liburnije na pristaništa Picenuma i sjeverne Apulije koja su između 300. 250. odreda došla pod rimsku vlast. Usp. S. Čače, »Frumentum Liburnorum«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 23, 1984, str. 14—15.

su zaista mogli iskoristiti Tuditanov pohod da povrate barem dio područja koje su im svojevremeno oteli Japodi.

Bit će stoga Suić u pravu kada pretpostavlja da su se poznati privilegiji dijela liburnskih općina zametnuli još u republikansko doba. Ako se uzmu zajedno sjevernoliburnske općine koje uživaju *ius Italicum* i *immunitas* (Aluate, Flanates, Lopsi, Fulfinates, Curictae), stječe se dojam da je riječ o zajednicama koje su razmještene tako da blokiraju Japodiju, odnosno srednji dio japodske obale, između Tarsatike i Senije. Sasvim je moguće da je imunitet bio nagradom za otpadanje od japodskog saveza, bilo 129. god. ili u nekoj drugoj prilici nešto kasnije.⁵²

Odsustvo epihorskih imena između Tarsatike i Senije moglo bi se najbolje objasniti jakom japodskom penetracijom prema pristaništima koja su prirodni izlaz Japodije na more i kasnijim rimskim mjerama koje su slijedile nakon slamanja ogorčenog japodskog otpora.

Nije isključeno da je i ovaj komad obale bio priključen Liburniji. Iako se radi samo o radnoj hipotezi, mislim da se sličan potez može razabrati iz statusa Promone, koju je po svojoj prilici Gaj Koskonije nakon pobjede nad Delmatima, zbog njene strateške važnosti, priključio Liburniji.⁵³ Poznato je pak da dio istraživača smatra da je isti prokonzul na pohod u Ilirik krenuo sa sjeverozapada te da je najprije imao posla s Japodima.⁵⁴ U svakom slučaju Koskonije se neuobičajeno

⁵² M. Suić, u više radova, pos. *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 137 i d. Teško se pak složiti s neposrednim povezivanjem imuniteta i privilegija *ius Italicum*. Usp. načelno L. Margetić, »Il *ius Italicum* delle comunità liburniche (Plin. Nat. hist. III, 21, 139)«, *Živa antika*, 17, 2, 1977, str. 401 i d. Valja dodati da je i sama *immunitas* mogla biti različita sadržaja, tj. uz oprost od dopunskih »savezničkih« podavanja koja ubire namjesnik provincije ili bez njega; čini se da su svi imuniteti navedeni kod Plinija one prve vrste (tj. *immunitas plenissima*). Usp. raspravu R. Bernhardt, »Die *Immunitas der Freistädte*«, *Historia*, 29, 2, 1980, str. 190 i d.

⁵³ Sudeći po epihorskom onomastikonu na natpisima, Promona pripada delmatskom etničkom području: M. Zaninović, »Ilirsko pleme Delmati«, *Godišnjak*, Centar za balkanol. ispit. 2, 1966, str. 47—51. Apijan, *Illyr*, 12 i 26, naziva međutim Promonu liburnskim gradom; moguće je da slijedi svoje rimske izvore koji delmatsko prisvajanje Promone drže nelegitimnim, Liburnska granica zacijelo je prelazila grebenom Promine, zapadno od Promone (Orišnica), s obzirom na to da i Burnisti, smješteni na području Krke i Promine, pripadaju Liburniji (Plinije *Nat. hist.* 3, 139). Delmati do Krke: M. Zaninović, *op. cit.*, str. 41—43; usp. noviji rad istog autora »*Prata legionis* u Kosovom polju kraj Kinina s osvrtom na teritorij Tiluvija«, *Opuscula arcaeologica*, 10, 1985, str. 63 i d. Pitanje svakako zaslužuje podrobnije razmatranje.

⁵⁴ O Koskonijevu kretanju nema točnih podataka. Vjeruje se da se na njegov pohod odnosi fragment iz Salustijeve povijesti (*primam modo Iapudiam ingressus*, fr. 12 Dietsch). J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, str. 35 i bilj. 6, vrlo slobodno zaključuje da se ovaj fragment ne može odnositi na Koskonija »who was concerned with the Delmatae around Salona«. Još je slabiji zaključak da usvajanje Salone pokazuje koliko je opala moć Rima u Iliriku u to vrijeme. Eutropije, 6, 4, vjerojatno prema Liviju, sažeto navodi samo osnovne podatke: (1) Koskonije poslan u Ilirik kao prokonzul, (2) pokorio je veliki dio Dalmacije, (3) zauzeo Salonu, (4) vratio se

dugo zadržao u Iliriku, te je sasvim izvjesno da je tako dug boravak izazvan potrebom da se provincija pacificira. Činjenica je napokon da Cezar za svoga dugog prokonzulata između 58. i 51. god. nije imao ozbiljnijih teškoća u Iliriku, što se dijelom mora objasniti temeljitošću mjera koje su provedene ranije; poznato je pak da u raspoloživim vremenima nema ni najslabijega traga neke rimske intervencije u jadranskom Iliriku između Sulina odstupa i smrti i Cezarova prokonzulata, punih dvadeset godina. Jedini izuzetak je upravo Koskonijev pohod, poduzet u vrijeme kada Senat posvuda nastoji vratiti kontrolu nad provincijama, dijelom ili posve izgubljenu tokom građanskih borbi u Italiji 91—81. god. pr. n. e.⁵⁶

Pretpostavljam stoga da je od Koskonija (77—76. god.) zavladao stanje o kojem izvještavaju Apijan i Kasije Dion u povodu Oktavijanova pohoda 35. god. pr. n. e., tj. da Japodima više ne pripada nijedan dio obale. Napomenuo bih da se ipak ne može prihvatiti Degrassijevo mišljenje prema kojemu se protezanje Liburna od Raše do Krke može objasniti slabim poznavanjem stvarnih etničkih odnosa i širenjem liburnskog imena na sve zajednice skardonitanskog konventa.⁵⁶ Antroponimijska proučavanja pokazuju jasnu razliku između antroponimije sjeverne Liburnije na jednoj i japodskog zavelebitskog kraja na drugoj strani. Naprotiv je povezanost Alvone, Flanone i Krka sa sjevernom Dalmacijom u ovom pogledu sigurna, kao i općenita pripadnost antroponimije čitave Liburnije sjevernojadranskom imenskom području.⁵⁷ Iznoseći da *gens Liburnorum* počinje od Raše Plinije uistinu ne griješi; u najgorem slučaju smijemo kazati da se neosnovanost toga podatka ne može dokazati.

V.

Budući se pokazalo da vijesti antičkih pisaca uistinu nisu toliko proturječne niti se suprotstavljaju zaključcima izvedenim na temelju arheoloških i lingvističkih istraživanja, preostaje da se suočimo s najavljenim problemom koncepcije kojima rukujemo u raspravi o povijesnim kreta-

u Rim okončavši rat nakon dvije godine (usp. Orozije, *Hist.* 5, 23; Ciceron, pro Cluent. 35, 97). To ostavlja prije svega dojam znatnog napora s uspješnim završetkom; svakako valja sumnjati u zaključke koji apriorno odbacuju ispitivanje svih mogućnosti tumačenja teksta.

⁵⁵ Očigledna je činjenica da niz inače jakih zajednica, poput dijela Japoda ili pak Delmata, za vrijeme Cezarove uprave miruje i plaća tribut, nije još uvijek temeljito proučena. To se osobito uočava kod Wilkesa, *op. cit.*, str. 35 i d., čija je inače zasluga da je u novije vrijeme jedini pružio pregled perioda rimskog osvajanja, s izvorima i važnijom literaturom.

⁵⁶ A. Degrassi, »Ricerche sui limiti«, str. 291—292.

⁵⁷ V. kod R. Katičić, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija«, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, str. 24—25; Katičićeva analiza počiva mahom na radu D. Rendić-Miočević, »Onomastičke studije sa teritorije Liburna«, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, 1955, str. 125—145.

njima u ovom dijelu Ilirika. Vjerujem da se na ravni tih razmatranja mogu uvjerljivo objasniti i preostale, krupnije nedoumice oko japodskog primorja.

Čini se da je najviše teškoća ovdje zadalo uvjerenje da povezivanje područja s etničkim imenom nužno podrazumijeva i stvarno prisustvo odnosno dominaciju odgovarajućeg etnosa. Drugim riječima, ako je dio liburnskog primorja nazvan japodskim, valjalo bi smatrati da su to primorje Japodi i etnički zaposjeli. Kao što je spomenuto, japodska penetracija se može očekivati ponajprije u Hrvatskom primorju (od Tarsatike do Senije), tamo gdje se nalaze prirodni izlazi japodske unutrašnjosti na more. Sasvim je moguće da je tu bilo miješanja već i u daljoj prapovijesti. Sigurno je međutim da se japodska obala proteže znatno dalje, obuhvaćajući i općine koje je teško ili nemoguće etnički povezati s Japodima. Uočivši problem u sklopu antroponimijskih istraživanja, G. Alföldy je ponudio hipotezu o preslojavanju, prema kojoj bi stariji »venetski« startum bio preslojen »ilirskim«. Osim metodoloških zamjerki (teškoće objašnjenja grupiranja epihorskih osobnih imena zaista nije uputno rješavati krupnim etničkim promjenama) moglo bi se uputiti ozbiljne prigovore u vezi s uvjerljivošću raspoložive evidencije.⁵⁸

Premjesti li se težište rasprave na probleme oko uređenja odnosa među zajednicama i skupovima zajednica — da ostanemo na najuopćenijoj formulaciji — teškoća je bitno manje. Japodi su tokom 3. st. pr. n. e. mogli stvoriti snažan i ratoboran savez koji je uključio i dio primorja, natjeravši pri tome i Japodima sasvim tuđe općine (liburnske) između Raše i Telavija da mu se pridruže. Taj savez je nakon pada Nesakcija 177. god. neko vrijeme održavao mirne odnose s Rimom, da bi se potom s njima sukobio u nekoliko navrata. Antička historiografija je sačuvala spomen na Tuditanovo ratovanje 129. god. te nedatirano ratovanje izvjesnog Licinija.⁵⁹ U tim borbama Japodi su postupno izgubili svoje primorje; takva je situacija mogla biti definitivno sankcionirana za Koskonijeva prokonzulata oko 75. god. pr. n. e.

O okupljanju japodskih zajednica izvori donose rijetke i sasvim šture podatke; tek se posredno može o tome zaključiti nešto više. Prilično je nepovoljna okolnost što većinu tih podataka nalazimo kod Apijana, tj. potječu iz zapisa koji komentiraju ratovanje 35. god. pr. n. ere. Koliko su se prilike izmijenile u odnosu na 2. st. pr. n. ere, može se jedino nagađati. Sasvim je moguće da je u ranijim i svakako povoljnijim prilikama povezanost japodskih zajednica bila čvršća, a individualnost pojedinih općina manje izrazita. Također nije poznato da

⁵⁸ Usp. metodološke prigovore J. Untermann, »Venetisches in Dalmatien«, *Godišnjak Centra za balkanol. ispitivanja*, 5, 1970, str. 5—9; o odnosu antroponimije i etničkog grupiranja: R. Katičić, *Ancient Languages*, Paris - The Hague, 1976, str. 180—183. G. Alföldy, »Die Namengebung der Urbewölkerung in der römischen Provinz Dalmatien«, *Beiträge zur Namenforschung*, 15, 1964, str. 55 i d.

⁵⁹ Frontin, *Strat.* 2, 5, 28. Sve nedoumice u biti je iznio još G. Zippel, *op. cit.*, str. 179.

li se podjela Japoda na one koji žive »s ovu« i »s onu« stranu Albijske (Kapele) smije protezati u dublju prošlost. Sklon sam mišljenju da je podvajanje Japoda posljedica rimskih uspjeha zapadno i južno od Kapele ili da je, u najmanju ruku, tim uspjesima podjela zapečaćena.⁶⁰ U vrijeme dok je Japodija držala primorje opće je težište vjerojatno bilo bliže moru, ponajprije oko Arupina. Arupij (Vital kod Prozora, Otočac)⁶¹ raspolaže dobrim dijelom plodnog polja oko Gacke i nalazi se u veoma povoljnom prometnom položaju, na stjecištu putova koji dolaze iz unutrašnjosti iz Kapele, iz južnijih područja Like i, osobito, preko Vratnika s mora. Arupini, koji su jedini od »cislalbijskih« Japoda pokušali pružiti neki otpor Oktavijanu, mora da su od ranije bili razmjerno poznati u Rimu, kada anonimni pjesnik u panegiriku Mesali uznosi njihovu ratobornost.⁶² Posve je moguće da su Arupini u sretnijim vremenima bili ne samo najuglednija zajednica među Japodima s ovu stranu Kapele, nego i među Japodima u cjelini. Tek nakon njihovih neuspjeha mogli su se na sjeveru nametnuti kao vođe nesalomljivi Metuli.⁶³

Da li je ekspanzija hipotetičkog japodskog saveza u 3. st. pr. n. ere mogla zahvatiti i etnički tuđa područja i trajno ih zadržati a da se pri tome etnički značaj tih područja uglavnom ne promijeni? Mislim da je to i moguće i, štoviše, vrlo vjerojatno. Ako su Japodi uspjeli promijeniti etničku sliku područja između Tarsatike i Senije, promjena se objašnjava velikom važnošću toga kraja za zajednice iz zaleđa, ako već i znatno ranije nije započeo proces penetracije iz unutrašnjosti. Međutim je vjerojatno da su Japodi natjerali i obližnje liburnske općine da se pridruže njihovu savezu te da je na taj način čitava obala od Raše do Telavija došla pod kontrolu Japoda. Analogno tomu su i anonimne zajednice u

⁶⁰ O japodskim savezima: S. Čače, »Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18, 1978—1979 (1979), str. 55 i d. Usp. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, str. 168 i d.; F. Papazoglu, »Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti«, *Simpozijum o Ilirima u antičko doba*, Sarajevo, 1967, str. 21—22; J. J. Wilkes, *op. cit.*, str. 189—190.

⁶¹ O ovom utvrđenom naselju v. R. Drechsler-Bižić, »Caractéristiques centrale des Japodes«, *Utvrđena ilirska naselja*, Sarajevo, 1975, str. 71 i d. Usp. Ista, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3, 19, 1986, str. 107 i d.

⁶² Glavni izvor za poznati pohod 35. god. pr. n. e. je Apijan, *III*, 17 i d. Ukratko izvještava Kasije Dion, 49, 35. Panegirik Mesali Korvinu, napisan pjesniku Tibulu (prema C. Patsch, »Die Japoden«, *Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien und Herzegowina*, 6, 1899, str. 170, bilj. 6, sa str. 169):

testis Arupinis et pauper natus in arvis,
quem si quis videat vetus ut non fregerit aetas,
terna minus Pylae miretur saecula famae.

Za analizu stvarnih zbivanja oko Arupija 35. god. G. Veith, *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35—33 v. Chr.* (Schriften der Balkankommission, Ant. Abt. 7), Wien, 1914, pos. str. 24—26.

⁶³ O Metulima: G. Veith, *op. cit.*, str. 29—50. gdje je i sva starija literatura u vezi s pitanjem položaja; o njihovoj ulozi među Japodima S. Čače, »Prilozi proučavanju...«, str. 55 i d.

dijelu južne Slovenije, unatoč etničkim razlikama, podvrgnute japodskom savezu te se i njihovo područje smatralo upravo japodskim.⁶⁴

Japodsko okupljanje i ekspanzivnost mogli su potaknuti i vanjski faktori, kao primjeri objedinjavanja kod Histra i Liburna, a napose utjecaj susjednih Kelta. U vezi s Keltima valja posebno imati na umu da je njihov prodor u područje između Julijskih Alpa, Save i Kupe stvorio vrlo kompleksnu etničku situaciju zbog nametanja keltskog elementa starosjediocima, nosiocima dolenjeske i notranjske kulturne skupine. Posebno su u ovom pogledu zanimljive Katičićeve detaljne analize skupova natpisa iz Iga i iz Šmarate kod Loža. Uočljivo je da se još i pod rimskom vlašću žilavo održava starinački element: u Ložu »sjeverno-jadranski«,⁶⁵ a u dijelovima ljubljanske kotline skupina čija osobna imena ukazuju na utjecaj sjevernojadranskog područja ali i izvjesne afinitete prema panonskom području (jezik?).⁶⁶ S druge strane nam literarni izvori govore o dominaciji galskih Tauriska i Skordiska nad panonskim prostranstvima u kojima su inače živjele brojne i po ljudstvu nadmoćne panonske zajednice.⁶⁷ Ima, napokon, i vijesti o keltskom elementu među samim Japodima.⁶⁸ Sve to govori o očividnoj potrebi da u samom pristupu razlikujemo etničko grupiranje od, uvjetno rečeno, političkoga.

Razumljivo, glavni poticaj ekspanziji dolazi kao učinak društvenih i ekonomskih promjena u Japodiji. O naravi tih promjena malo se zna zbog nedovoljne istraženosti, ali je lako pokazati da se radi o fenomenu koji se javlja na širem prostoru uz rubove areala antičke civilizacije. Primjetna je težnja novih ratobornih formacija da zagospodare magistralnim prometnicama, emporijima i privredno razvijenim predjelima. Najljepši primjer pružaju Delmati, koji su se nakon Pleuratove smrti (181. god. pr. n. e.) oteli ilirskom kraljevstvu i utemeljili svoju dominaciju između Krke i Neretve. Njihovi napadi na isejske naseobine, Naronu, Daorse i Liburne te zauzimanje Salone, s kontinuitetom čvrstog zajedništva tokom stoljeća i pol unatoč krvavim borbama s Rimljanima, elementi su od kojih se može načiniti nepotpuna, ali ipak uvjerljiva slika formacije koja i pored etničke utemeljenosti svoga jezgra u sebi sadrži i sposobnost nametanja alogenim zajednicama.

⁶⁴ Na oom mjestu je teško pokretati pitanje sjeverozapadne granice japodske dominacije (u vrijeme njene kulminacije); S. G a b r o v e c, »Notranjska grupa«, *PJZ, V. Željezno doba*, Sarajevo, 1987, str. 174—177, sklon je mišljenju da su Japodi samo upadali na područje Notranjske (v. i literaturu!).

⁶⁵ R. Katičić, »Die einchemische Namengebung von Iga«, *Godišnjak Centra za balkanol. ispitivanja*, 4, 1968, str. 105—108, 117—118.

⁶⁶ R. Katičić, *op. cit.*, pos. str. 70—72, 117—118.

⁶⁷ Usp. P. Petru, »Vzhodnoalpski Taurisci«, *Arheološki vestnik*, 19, 1968, str. 357 i d. V. za novija gledanja i literaturu: *Kelti. Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije* (katalog) Narodni muzej Ljubljana, Ljubljana, 1984; također prilog D. Božiča u: *PJZ, V. Željezno doba*, Sarajevo, 1987, str. 855 i d. Sinteza na temelju različitih antičkih vrela: A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959.

⁶⁸ Strabon, *Geogr.* 4, 6, 10; 7, 5, 2 i 4.

Izbjegavajući ovom kontekstu ne sasvim primjerenu raspravu s teorijskim pretenzijama vjerujem da iznijeta razmatranja uistinu idu u prilog (1) vjerodostojnosti vijesti o japodskom primorju i japodskoj dominaciji, (2) vjerodostojnosti podataka o granici loga primorja oko Telavija i (3) vjerodostojnosti lokacije Telavija (Tedanija) na Ptolemejevoj karti.⁶⁹ Možemo se samo nadati da će, pored ostaloga, arheološka istraživanja unijeti više svjetla u ovu problematiku i pripomoći da se ovdje prikazane hipoteze postupno kritički procijene.

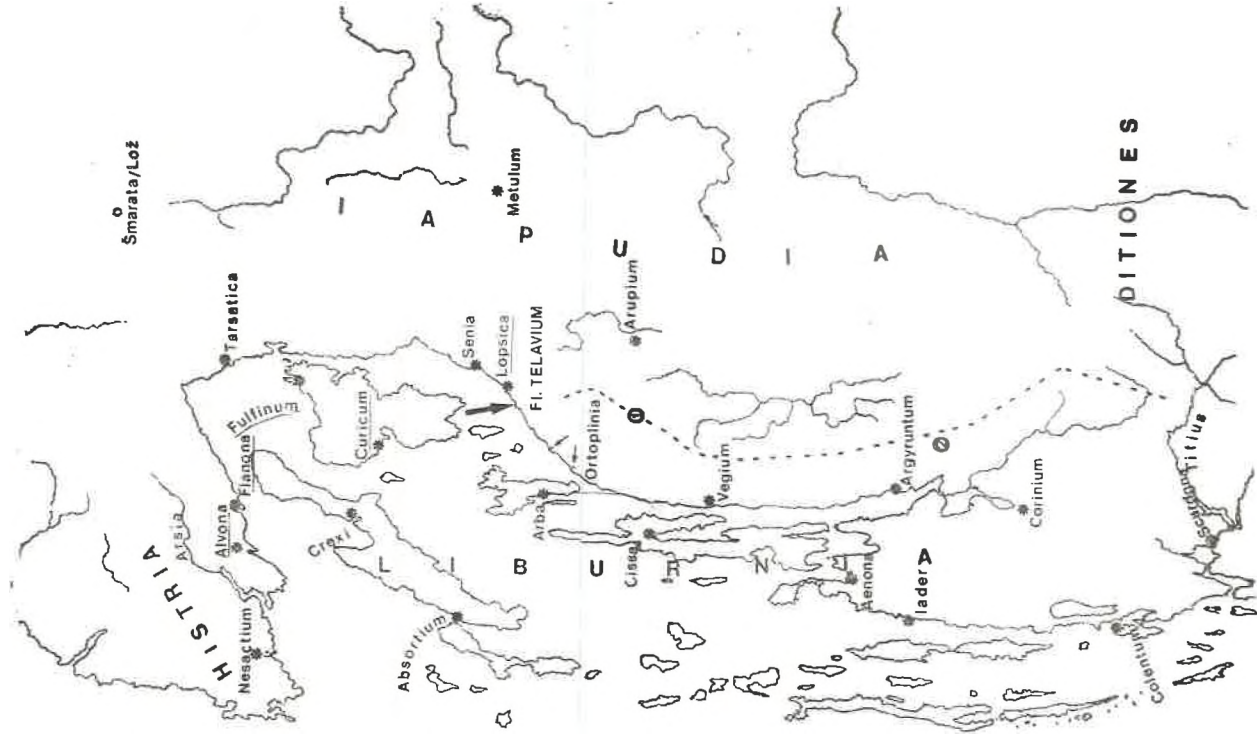
---

⁶⁹ P. Rogić, »Naseiženost velebitske primorske padine kroz historiju«, *Senjski zbornik*, I 1963, 30—40, spominje povelju bana Stjepana iz 1251. god. prema kojoj je na Žrnovnici sjeverna granica jablaničkog zemljišta. Podsjećamo na ovaj podatak isključivo zato da naglasimo podobnost ovakvog prirodnog fenomena za demarkaciju u podvelebitskom pojasu.

Slobodan Čače: THE POSITION OF THE RIVER TELAVIUM AND THE QUESTION OF JAPOD COSTAL PART

Summary

The position of the river that Plinius Senior calls *Telavium* and Ptolomeus *Tedanios* is the subject of an old controversy which is connected with the question of the presence of the Japods on the coast of the Kvarner bay. Some Greek authors attribute this coast only to the Liburnians or to some smaller units. (Hekateus and some later writers who rely on the tradition). Other Greek authors, especially Strabon and in some of Plinius's sources, are acquainted with the Japods on this coast. Plinius states that Telavium is the border of Japud (according to Liburnia historical inscription no. 3, 140). According to Ptolomeus (2, 16, 2) Telavium is placed in between Lopsika (Jurjevo, south from Senj) and Ortopla (Stanigrad k/S or Stinica). Plinius's location can be interpreted only in one way: the analysis of the context only shows that Telavium is found between Raša (Arsia) and Nin (Aenona). There are no philological reasons to doubt in the accuracy of Ptolomeus's data. Plinius and Ptolomeus do not contradict one another. Analysing the geographical, ecological and cultural elements it is far more likely that the water-spring of Telavium is Žrnovnica, south from Jurjevo rather than Zrmanja. In this, as much as is some other reconstructions of historical times, the modern interpretation supports the A. Degrassi's theses. It seems that in the 5/4 century B.C. some small *ethne* around Kvarner joined together under the name of Liburnia and under the leadership of Jadasins they attacked Pharos (compare CIG II 1837 c.). During the 3rd century the union of Japods penetrated to the west (Kvarner, south of Slovenia) and conquered over the coastal Liburnians. This must have been the time when the border on Žrnovnica was formed, i. e., close to Žrnovnica. At the end of the 2nd and the beginning of the 1st century the Romans took over the Japods. It is quite possible that the part of the township between Raša (Arsia) and Telavium by keeping the Liburnian importance in the ethnic sense helped the Romans and thus got their privileged position (Alutae, Flanates, Lopsi, Cunictae, Fulminates: Plinius, hist. inscription 3, 139). The author especially stresses the fact that the area under the Japods' domination does not coincide with its ethnical territory.

LIBURNIJA I JAPUDIJA. Potcrтана imena: općine koje imaju imunitet ili ius Italicum. - 1. Međašni natpis ČIL III, 15053. 2. Gradina i nekropola na Malom Libinju.